

Ömür Birler

Liberalizm

Modern siyasal ideolojiler arasında başat bir yeri olan liberalizm, tıpkı Marksizm ve muhafazakârlık gibi Aydınlanma düşüncesinin ve buna eşlik eden 18. ve 19. yüzyıl siyasal gelişmelerinin bir ürünüdür. Her ne kadar kökeni cömert, soylu ve özgürlükçü kişi anlamlarına gelen Latince *liberalis* olsa da, modern kullanımında liberalizm bu üç anlamından sadece özgürlükçülük prensibini sahiplenmiş ve ortaya çıkışından bugüne temelini siyasal ve iktisadi serbesti hakkına dayandırmıştır. Bununla birlikte liberal kelimesinin bir siyasal harekete ismini vermesi ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiş ve liberalizm ilk defa İspanya'da kendilerini *Liberales* olarak adlandıran mutlakiyet karşıtı bir grubun monarşiyi devirmesi ve anayasal bir rejim kurmasıyla birlikte bir siyasal ideolojiyi tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

Bu bölümde liberal ideolojinin temel ilkelerini ve bu ilkeler doğrultusunda tahayyül edilen siyasal düzenin özelliklerini inceleyeceğiz. Bu doğrultuda, öncelikle Batı Avrupa'da liberal düşüncenin ortaya çıkışında rol oynayan tarihsel gelişmelere ve bunlara eşlik eden düşünce akımlarına yakından bakacağız. Ardından liberalizmin tespit ettiği belli başlı siyasal sorunları sıralayıp, öne sürdüğü çözümleri tartışacağız. Son olarak da liberal düşüncenin bugünün toplumlarındaki rolüne bakacağız.

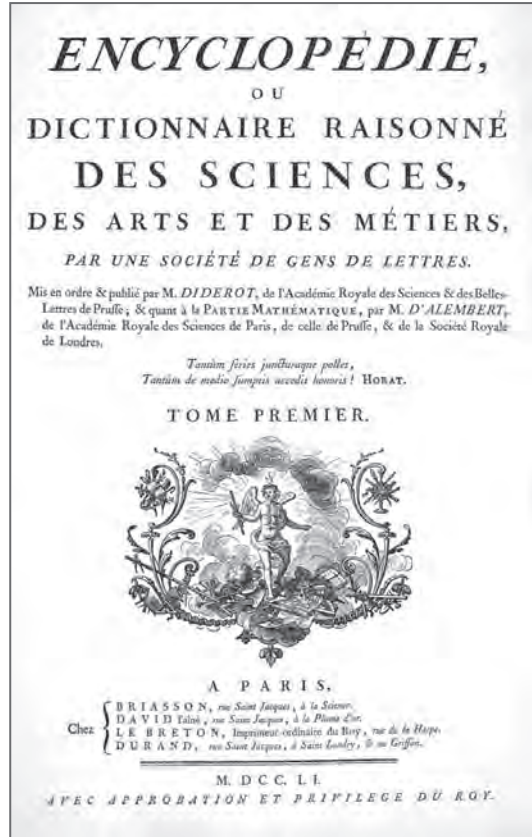
Liberalizmin ortaya çıkışı

Liberalizmin özgürlükçülük prensibini sahiplenmiş bir siyasal düşünce akımı olduğunu söyledik. Ancak özgürlükçülüğün ne demek olduğundan ve bu prensibin liberal düşünce sisteminin temelini oluşturmasını sağlayan tarihsel gelişmelerden henüz bahsetmedik. Liberalizmi ve benimsediği siyasal örgütlenme biçimini anlamak için öncelikle bu akımın ortaya çıkmasını sağlayan koşulları kısaca da olsa analiz etmemiz gerekmektedir.

Liberal düşüncenin ortaya çıkışını önceleyen 17. yüzyıl Batı Avrupa'sındaki gelişmelere baktığımız zaman, yükselen mutlakiyetçi monarşilerin ortaçağ boyunca devam etmiş olan dağınık ve adem-i merkeziyetçi (merkezileşmemiş) feodal düzenin yerini almakta olduğunu görürüz. Güç kazanmakta olan mutlakiyetçi rejimler, feodal üretim modelinin temelini oluşturan ekonomi dışı şiddete dayalı sömürü düzenini değiştirmemiş, ancak bu şiddetin ve sömürünün kaynağını merkezileştirerek her türlü iktidarı krala vermiştir. Bir başka deyişle, mutlakiyetçi monarşiler feodal düzende oluşmuş olan sınıfsal yapıyı korumakla kalmamış, bu yapının temelini oluşturan fiziksel sömürü mekanizmasını ve bu mekanizmanın dayanağı olan ihtiyari (keyfi) iktidar uygulamalarını tek bir otoritede birleştirerek güçlendirmiştir.

Mutlakiyetçi rejimlerden evvel feodal sömürü mekanizması toprak sahiplerinin kendi iradeleri ve tasarrufları altındayken 17. yüzyılda kralların devletlerin yönetiminin temelindeki rolü olan üç yetkiyi kendi ellerinde toplaması, yönetilen sınıflar üzerindeki baskının iyice artmasına sebep olmuştur. Nedir bu söz konusu üç yetki? Vergilerin tek elden toplanarak saray hazinesinde biriktirilmesi, askerî gücün ve düzenli kolluk kuvvetlerinin savaş zamanlarında görev çağırılması ve kanunların yalnızca kral tarafından yapılması. Bu üç yetkiyi kendi kontrolüne geçiren kral bu sayede iktisadi, askerî ve hukuki güçleri kendi şahsında birleştirmiş ve Fransa Kralı XIV. Louis'nin tek cümleyle ifade ettiği gibi "*L'état c'est moi*" (Devlet benim) noktasına gelebilmiştir.

Merkezileşen mutlakiyetçi monarşiler aynı zamanda kiliseyi de kontrol etmeye çalışmış, birçok mutlakiyetçi kral papalık kurumunun

Fransız düşünürler Diderot ve D'Alambert'in 18. yüzyılda yayınladığı *Encyclopedie*'nin ilk cildinin kapağı. Mevcut insan bilgisinin tamamını kapsamayı ve sistematik biçimde aktarmayı amaçlayan bu iddialı proje, Aydınlanmanın bilgiye erişme konusundaki müthiş kendine güvenini sembolize eder.

siyasal iktidara müdahalesini sınırlamıştır. Bu sayede dinî kurumları da iktidarına dâhil eden mutlakıyetçi rejimler, siyasi güçlerini pekiştirerek tartışmasız tek erk konumuna gelmişlerdir. Özetle mutlakıyetçi rejimlerin temel özelliklerini sıralayacak olursak, i) meşruiyetini geleneklerden alan siyasal otoritenin tek bir elde toplandığını, ii) bu otoritenin iktisadi teşebbüsler ve kazanımlar üzerinde kontrol kurduğunu ve iii) bu otoritenin kilise ve din öğretisi ile iç içe geçmiş olduğunu görürüz.

Mutlakıyetçi iktidarların yükselişi elbette ki karşı hareketleri ve reddedişleri de beraberinde getirmiştir. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca, özellikle İngiltere ve Hollanda'da kralın iktidarını pekiştirme girişimleri gerek isyanlar gerekse devrimler aracılığıyla geri püskürtülmüştür. Ancak bu hareketler içerisinde en önemlisi, sadece mutlakıyetçi rejimlerin gücünü sarsmakla kalmayıp temelleriyle liberalizmin doğuşuna önayak olacak olan Aydınlanma düşüncesidir. Adları Aydınlanma düşüncesiyle birlikte anılan düşünürler, farklı coğrafyalarda yaşamış, farklı tarihsel geçmişlerden gelmiş ya da farklı düşünceleri dile getirmiş olsalar da temel bir ortak paydaları vardır: İnsan aklının evrensel doğa kanunlarını kavrayabilme becerisine olan güven; yani, akılcılık ilkesi. Bu ilkeye göre dünyamızı değişmez doğa kanunları yönetmektedir ve bu kanunlar akıl (us) tarafından bilinebilir. Her ne kadar Aydınlanma düşünürleri insan bilgisinin doğasına dair farklı görüşlere sahip olsa da¹, Aydınlanma felsefesinin merkezinde insan ve ussal becerilerinin olduğu şüphe götürmez.

Bu temel varsayım çerçevesinde oluşan Aydınlanma düşüncesi, akılcılık ilkesini elbette sosyal ve siyasal kuramlarda da esas almıştır. Bu bağlamda Aydınlanma felsefesinin yukarıda bahsettiğimiz mutlakıyetçi siyasal düzene dair üç eleştirisi vardır:

- a) Meşruiyetini sadece gelenekten alan hiçbir siyasal iktidar kabul edilemez. Siyasal düzenler de tıpkı doğa gibi akılcı yasalar çerçevesinde kurulmalıdır. Öyleyse, kan bağı temelinde babadan oğula geçen rejimler akıl dışıdır. Bunun yerini alması gereken siyasal düzen, aklın kuralları çerçevesinde bilimsel bir yaklaşımla düşünülmelidir.
- b) Kilise ve dinî kurumların, toplumlar üzerinde ilahi bir ahlak öğretisi temelinde kurdukları baskı kabul edilemez. Tıpkı siyasal ve toplumsal yasaların akıl yoluyla keşfedilmesi gibi, ahlaki kanunlar da akıl aracılığıyla bilinebilir. Bu durumda dinî kurumların toplumları düzenleyen yasalar üzerinde hiçbir söz hakkı olmamalıdır. Laiklik ilkesi toplumsal ve siyasal hayatın temelidir ve dinî inanç bir vicdan meselesidir.

1 Aydınlanma düşüncesi içerisinde bilginin doğasına dair iki temel yaklaşım olduğundan bahsedebiliriz. İlki İskoç Aydınlanması olarak da bilinen, kurucuları aralarında David Hume (1711-1776) ve Adam Smith (1723-1790) gibi düşünürlerin de bulunduğu görgücülük yaklaşımını benimseyen okul; ikincisi ise özellikle Immanuel Kant'ın (1724-1804) öne sürdüğü ödev bilimi (deontoloji) yaklaşımıdır. Bu iki yaklaşım arasındaki en temel fark bilginin doğasında deneyimlerin oynadığı roldür. Aşağıda daha detaylı olarak tartışacağımız bu fark Aydınlanma düşüncesi ve liberal ideoloji arasındaki farklılığın da kaynağını oluşturacaktır.

- c) Değişmez ve hiyerarşik olarak yapılandırılmış toplumsal düzenler kabul edilemez. Yapıların gelişim ve reformlar aracılığıyla iyileştirilmesi toplumların temel dinamiğini oluşturur.

Bu eleştirilere baktığımızda, Aydınlanmacı akılcılık ilkesinin devrimsel nitelikte iki temel önermeyi barındırdığını görebiliriz: Bütün insanlar eşittir ve özgürdür. Bu önermelerden ilki olan her insanın eşit olduğu savını şüphesiz her Aydınlanma düşünürü onaylayacaktır. Herhangi bir fiziksel engeli olmayan her yetişkin düşünme kapasitesine sahiptir. Bizleri birbirimizden farklı kılan becerilerimizin az ya da çok olması değil, bunları geliştirmek ve kullanabilmek için yeterli fırsata sahip olup olmamamızdır. Dolayısıyla her insan eşit doğar. Bu farkların kaynağı ancak toplumsal yapının getirdiği imtiyazlar olabilir ve bu sebepten ötürü geleneksel imtiyazların hepsi Aydınlanmacılar tarafından reddedilir.

Eşitlik ilkesi üzerinde fikir birliği gösteren Aydınlanmacı tutum, özgürlük ilkesi söz konusu olduğundaysa iki farklı özgürlük kuramı geliştirecektir. Siyaset kuramcısı Isaiah Berlin'in (1909-1997) "İki Özgürlük Kavramı" isimli makalesinde öne sürdüğü gibi², Aydınlanma okulu insanın özgürlüğünü ya 'dışsal müdahalelerden özgür olmak' (negatif özgürlük) ya da 'kişinin sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirmek için gerekli kaynaklara sahip olmak' (pozitif özgürlük) şeklinde tanımlamaktadır. Özgürlük kavramının birbirinden tamamen farklı bu iki tanımını, bize sadece liberalizm ve Aydınlanma düşüncesi arasındaki ilişkiyi açıklamakla kalmayacak, siyasal bir ideoloji olarak liberalizmin karşı çıktığı ve savunduğu değerlerin kökenini de anlamamıza yardımcı olacaktır.

Liberal itirazlar: Özgürlük nasıl korunur?

Bölümün başında liberalizmin özgürlükçülük prensibini sahiplenmiş bir siyasal düşünce akımı olduğunu söyledik. Ancak özgürlükçülüğün anlamını ve bu prensibin tek başına liberal düşünce sistemini tanımlamaya yetecek bir kıstas olup olmadığını sorgulamadan liberalizmin tanımını yapmamız mümkün olmayacaktır. Bu durumda şu soruyla başlamalıyız: Liberalizm kimlerin özgürlüğünü siyasal, iktisadi ve sosyal alanların temel koşulu olarak görür? Bu sorunun yanıtı elbette bireylerin özgürlüğüdür. Aydınlanma düşüncesinde bir biyolojik kategori olarak karşımıza çıkan 'insan', liberal kavramsallaştırmada siyasal bir özneye dönüşür ve 'birey' ismini alır. Peki, liberal bireyin özgürlüğü ne demektir? Bu noktada bir önceki kısımda yarım bıraktığımız tartışmaya, yani Aydınlanma düşüncesinin karşımıza çıkardığı iki farklı özgürlük kavramsallaştırmasına geri dönmeliyiz.

² Isaiah Berlin, "İki Özgürlük Kavramı," *Liberal Düşünce* (45-46) 2007.

Liberalizme göre bireylerin özgürlüğü onların ‘dışsal müdahalelerden özgür’ olmasıdır. Bu bağlamda Aydınlanma geleneğinin ‘negatif özgürlük’ kanadında yer alan liberalizm açısından, serbesti ilkesi ancak bireylerin fikir, ifade ve hareketlerinin dışarıdan müdahalelerle kısıtlanmamasıyla mümkündür. Öyleyse liberalizmin reddettiği müdahaleler ya da engellemeler nelerdir?

Liberalizme göre bireylerin özgürlüğünü tehdit eden üç temel kaynak vardır: i) mutlakıyetçi iktidar; ii) teokratik iktidar (din erki); iii) kapitalizm karşıtlığı. Bu kaynaklardan ilk ikisinin Aydınlanma düşüncesinin temel eleştirilerine denk düştüğü aşikârdır. Liberalizmin kökenlerinin Aydınlanma okulunda olduğunu düşünürsek, bu benzerlik şaşırtıcı olmaktan çıkacaktır. Ancak bu iki düşünce arasındaki farkların netleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla liberalizmin tespit ettiği özgürlük karşıtı kaynakları daha detaylı incelemeliyiz.

Mutlakıyetçi İktidar: Doğuşundan bugüne kadar liberalizmin değişmeyen yegâne endişesi, siyasal iktidarın tek bir kişi ya da kurumda toplanmasıdır. Bu durumda, liberallere göre iktidarın kullanımı mutlak bir otoriteye devredilecek, yani üzerinde başka hiçbir kontrol mekanizması kalmayacak ve keyfileşecektir. Liberallere göre siyasal iktidarın düzgün işleyebilmesi için iktidarı oluşturan her türlü parçanın iş birliği içinde, birbirinin dengesini gözeterek çalışması gerekmektedir. Bu parçalardan sadece bir tanesinin (örneğin parlamentonun, yargının veya kralın) iktidarı elinde tutması siyasal dengenin bozulması anlamına gelir. Bir başka deyişle, liberal düşünce siyasal iktidarın hangi mekanizmalarla kurulduğuna ve kimin tarafından yürütüldüğüne değil, mutlak bir biçimde tek bir otoritenin kontrolünde olmasına karşı çıkar. Bu bağlamda liberal düşüncenin birçok ilkesini ilk defa siyasal teorisinde kullanan düşünür Thomas Hobbes (1588-1679) olsa da, Hobbes’un mutlakıyetçi siyasal iktidar kurgusu onu liberal kuramın dışında bırakmaktadır. Bir başka liberal düşünür olan John Locke’un (1632-1704) belirttiği gibi, mutlak iktidar, hâkimiyetindeki bireylerin kişilik haklarını ihlal ettiği için kabul edilemez bir olgudur. Benzer bir biçimde Kant da bireylerin sadece özgürlüklerinin değil, sahip oldukları düşünme kapasitesinin karşısındaki en büyük tehdidin mutlak iktidar ve bunun en geleneksel formu olan ataerkil (patriyarkal) iktidar olduğunu savunmuştur.

Liberal düşüncenin mutlakıyetçi iktidar eleştirisi birkaç bileşenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, iktidarın sadece toplumun talep ettiği sınırlı hedefleri gerçekleştirmek için yetkileri tanımlanmış olan bir araç olduğu inancıdır. Locke’a göre bu hedefler, aynı zamanda bireylerin doğal haklarıdır da: yaşam güvencesi, özgürlük ve özel mülkiyet. Bu durumda siyasal düzen, tıpkı Aydınlanma düşüncesinin öne sürdüğü gibi, akılcı ilkeler çerçevesinde kurulmalı ve bilimsel bir tutumla ilgili kurumların

en etkili ve verimli şekilde işlemlerini sağlamayı amaçlamalıdır. Bir diğer deyişle, liberallere göre siyasal iktidar ne Tanrı tarafından dünya üzerindeki temsilcisine verilmiş, ne karizmatik bir liderin etkileyici tavırlarıyla sağlanmış, ne Hegelci felsefenin öngördüğü gibi tarih tarafından belirlenmiş, ne de Nazizmin savunduğu gibi belli bir ırka bahşedilmiştir.

Eğer bu ilk prensibe göre siyasal iktidar sadece bir araçsa, mutlak iktidar talebi de akıl dışıdır. Yine bu prensibe bağlı olarak gelişen ikinci liberal ilke, sınırları belirlenen iktidarın bütün bireyleri temsil etmesi gerekliliğidir. Çağdaş bir liberal düşünür olan Ronald Dworkin'e (1931 -) göre her bireyin eşit ve özgür olduğunu kabul eden liberal iktidar kurgusunun, herhangi bir bireyi (eğer kendi iradesi ile toplumdan soyutlanmamış ya da topluma zarar vermemişse) dışlaması sadece çelişkili değil, aynı zamanda ahlaki bir sorun da yaratacaktır. Eğer bireyler özgürse o zaman iktidarın işleyebilmesi için onların rızası gereklidir; eğer eşitlerse de iktidarın işleyişindeki bütün kurallara aynı şekilde tabi olmaları gerekmektedir. Bu durumda iktidarın mutlak bir erk talebi bir kez daha kendi içerisinde çelişkili ve akıl dışı bir durum olarak karşımıza çıkacaktır.

Liberal düşünürlerin mutlakıyetçi iktidara yönelik üçüncü ve son eleştirisi, özgür ve eşit bireylerin örgütlenme haklarına dair olan inançlarından kaynaklanmaktadır. Alexis de Tocqueville (1805-1859), liberal toplumların vazgeçilmez bir özelliği olan, bireylerin bir araya gelerek çeşitli sosyal, ticari ya da entelektüel örgütler kurmalarının hem özgürlük ilkesinin dışa vurumu olduğunu hem de bu sayede var olan siyasal iktidar karşısında sivil bir kontrol mekanizması kurulduğunu iddia eder. Mutlakıyetçi iktidarlara tanımları gereği toplum üzerinde sahip oldukları erki hiçbir koşulda paylaşmayacaklarına göre, bu son ilke de mutlak erk talebinin liberal düşünce ile tamamen çatışma hâlinde olduğunu göstermektedir

Teokratik İktidar (Dinerki): Diyebiliriz ki, liberal düşüncenin en az mutlak iktidar eleştirisi kadar güçlü bir diğer eleştirisi de laik ve dinî otoritelerin birbirine karıştırılması ve vicdan özgürlüğü hakkının çiğnenmesine karşı geliştirilmiştir. Dinî ve siyasal iktidar odaklarının birbirinden ayrılması, elbette Aydınlanma düşüncesinin en temel ilkelerinden birisidir. Liberal düşünce bu ilkeye sahip çıkmakla kalmamış, üzerine farklı dinî inançların toplumda hoşgörü çerçevesinde kabul görmesi ve hiçbir inancın diğerlerine baskı uygulamaması gerekliliğini eklemiştir. Buna göre siyasal iktidar hiçbir dinî inancı bir diğerinden ayrı değerlendiremez, hiçbirine ayrıcalık tanıyamaz. Liberal düşünür Locke'un ilk olarak *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* isimli eserinde ele aldığı siyasal ve dinî otoritelerin ayrılması gerekliliği prensibine göre siyasal erk, dinin gerekliliklerinin nasıl uygulanacağına dair söz sahibi olamazken, dinî kurumların laik düzenin kanunlarına karışması da kabul edilemez bir durumdur. Locke'un hoşgörü prensibi olarak

kavramsallaştırdığı bu çerçeve, aslında bir önceki maddede bahsettiğimiz siyasal iktidarın sınırlı hedefler doğrultusunda hareket etmesi ilkesinin bir başka yansımasıdır. Locke'a göre bireylerin ilahi kurtuluşunu sağlamak dünyevi iktidarların sorumluluğunda değildir. Böyle bir çabaya girişen siyasal iktidar sadece bireylerin doğal hakları olan yaşam güvencesi, özgürlük ve özel mülkiyetin korunması ilkelerini ihlal etmiş olmakla kalmayacak, aynı zamanda dinin prensiplerine de müdahale etmiş olacaktır.

Çok benzer bir sonuca farklı yöntemler kullanarak ulaşan bir başka liberal düşünür John Stuart Mill'dir (1806-1873). Mill'e göre siyasal iktidarların kullanabilecekleri baskı ancak dünyevi hakları (yaşam güvencesi ve özgürlük) garanti altına aldığı sürece meşrudur. Akılcı her birey, siyasal iktidarın sadece bu sorumlulukları yerine getirdiği takdirde kendisine fayda sağlayacağını bilir. Aksi takdirde siyasal iktidar bireyi değersiz görecektir ve bu da özgürlüklerin kısıtlanmasıyla sonuçlanacaktır. Bu yüzden, hoşgörü ilkesinin korunması dindar olsun olmasın her bireyin faydasıdır.

Kapitalizm Karşıtlığı: Bireylerin liberal çerçeve dâhilinde sahip oldukları negatif özgürlüğe dışarıdan yapılabilecek son müdahale onların iktisadi aktivitelerinin kısıtlanmasıdır. Liberalizmin bireyin üç doğal hakkından biri olarak sıraladığı özel mülkiyet hakkı, ancak kapitalist üretim modeli ve bu modele bağlı gelişen serbest piyasa mekanizmasının yardımıyla korunabilir. Liberal düşünceye göre özel mülkiyet kavramı kişilerin sahip olduğu taşınır ya da taşınmaz mallarla sınırlı değildir. İstisnasız her bireyin sahip olduğu emek gücü de bir özel mülktür. Dolayısıyla kapitalist bir serbest piyasa aracılığıyla sağlanmak istenen iktisadi özgürlükler sadece her türlü ticari sözleşme yapabilmeyi, malların alım-satım yoluyla değişimini ve kazanç sağlamak amaçlı yatırımlarda bulunabilmeyi değil, kişinin kendi emeğini olası en yüksek fiyata satabilmesini de içerir. Kısaca liberallere göre kapitalizm karşıtlığı sadece alım-satım ya da yatırım haklarına yapılan müdahaleleri değil, aynı zamanda çalışma ve üretim hakkı üzerinden yapılan müdahaleleri de içerir.

Liberal düşüncenin serbest piyasa ilkelerini savunmasının arkasında yatan sebeplerin ilki mutlakıyetçi ve teokratik iktidarlara karşı çıkış sebebi ile aynıdır: Siyasal iktidarın sorumluluğu sadece bireyin doğal haklarını korumakla sınırlıdır. Bu durumda kişinin özel mülkiyetinin güvencesini sağlamak dışında piyasaya yapılacak her türlü müdahale, iktidarın sınırlarını aşması anlamına gelecektir. İkinci sebep, liberal düşüncenin kapitalizmin işleyiş prensiplerine ve bunların liberal bireyin doğasına uygunluğuna olan güvenidir.

Bir Aydınlanma düşünürü olan ve aynı zamanda klasik iktisat teorisinin kurucuları arasında yer alan Adam Smith'e göre, temeli rekabete dayalı

bir üretim modeli olan kapitalizmin işleyiş prensibi, serbest piyasada malların değişimiyle sağlanan kazancın artırılmasıdır. Smith'e göre bunun ön koşuluysa bireylerin iktisadi girişimlerinin üzerinde hiçbir sınırlama olmamasıdır. Bu sağlandığı takdirde sadece bireylerin değil, ulusların da zenginliği artacaktır.

Smith'in önermesinin altında iki temel varsayım yatmaktadır. İlk varsayıma göre toplumu oluşturan bireyler daima kendi çıkarlarını maksimize etmek yönünde hareket edecektir. Aynı zamanda liberal düşüncede insanın doğasının esasını oluşturan bu varsayım, kişilerin sadece azami kazanç sağlayabilecekleri yatırım imkânları doğrultusunda hareket etmekle kalmayıp gerekirse bu tür fırsatlar için rekabete gireceklerini öngörür. Bu rekabetin kazananı olmayı hedefleyen bireyler, başta kişisel nitelikleri olmak üzere ellerinde bulunan diğer bütün araçların niteliklerini iyileştirmeye çabalayacak ve böylece sadece bireysel seviyede değil, toplumsal düzlemde de gelişimi sağlayacaklardır.

İkinci varsayımsa, kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireylerin davranışlarının dışsal müdahalelerle düzenlenmesine ihtiyaç olmadığını. Smith'e göre iktisadi aktivitelerin serbest bırakıldığı bir piyasa, çıkarların azami tatmini ilkesiyle hareket edeceği için kendi kendini düzenleyecektir. Bu durumu 'Görünmez El' kavramıyla açıklayan Smith, bireylerin bencil ve rekabetçi davranışlarının piyasada bir karmaşa yaratmayacağını, aksine kendi kendini düzenleyen piyasanın bireylerin iktisadi durumunu iyileştirerek sosyal uyumu artıracığını savunmuştur.

Bu iki varsayım temelinde şekillenen serbest piyasa mekanizmasının en önemli sonucu, piyasanın bütün bireylere ya da liberal kullanımıyla 'bütün yeteneklere' açık olmasıdır. Her bireyin piyasada gerçekleşen iktisadi değişim süreçlerine katılma hakkı vardır. Bir başka deyişle, Aydınlanma düşüncesinin 'her insan eşittir' ilkesi liberal kuramda, her bireyin iktisadi bir özne olarak eşitlenmesine dönüşür. Ancak piyasanın yarattığı yatırım imkânlarına eşit oranda erişimi olduğu varsayılan bireylerin, yaratılan zenginliğin topluma yeniden dağıtılmasında eşit olduğunu söyleyemeyiz. Liberal düşünürlerin karşı çıktıkları bir ilke de üretilen zenginliğin eşit bir biçimde topluma yeniden dağıtılmasıdır. John Locke'un geliştirdiği 'emek değer kuramı'na göre, her birey emeğini (bedensel ve düşünsel üretme kapasitesini) dilediğince kullanmakta özgürdür. Doğadaki kaynakları emeğini kullanarak dönüştüren her kişi bir değer yaratmış ve yarattığı bu değer ile özel mülkiyete hak kazanmış sayılır. Bu durumda her bireyin özel mülkiyet hakkına eşit erişimi vardır. Ancak herkesin harcadığı emek nitelik ve nicelik açısından farklı olacağı için ortaya çıkan ürünlerin değeri, yani kişilerin elde edeceği mülk miktarı farklı olacaktır. Bu düşünüş şeklinin doğal sonucu eşitsiz mülk dağılımının adaletsiz olmadığı kabul edilmesidir. Aslında liberal

düşünceye göre farklı değerler üreten bireylerin aynı şekilde ödüllendirilmesi adil olmayacaktır. Demek ki insanoğlunun çıkarıcı ve rekabetçi doğasıyla uyumlu olduğu öne sürülen kapitalizm, liberal düşüncede bireyin sadece doğal hakkı olan özel mülkiyetin korunmasını ve devamlılığını sağlamaz. Aynı zamanda üretilen zenginliğin yeniden dağılımına dair benimsediği ilke çerçevesinde bir adalet anlayışı da yaratır.

Liberal ideolojinin esasını oluşturan negatif özgürlük anlayışı ve bu anlayışın sorunsallaştırdığı bireylerin doğal haklarına müdahale etme formları, yani mutlakiyetçi ya da teokratik iktidarlar ve kapitalizm karşıtlığı, liberalizmin kökenindeki Aydınlanma düşüncesiyle aralarındaki benzerlikler ve farklılıkları anlamamız açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla buraya kadar liberal ideolojinin eleştirdiği ve hatta reddettiği siyasal pozisyonları inceledik. Peki, liberalizmin gerçekleştirmek istediği siyasal yapı nasıl bir yapıdır?

Liberal çözümler: Özgürlük nasıl korunur?

Liberal düşüncenin en ciddi sorunlarından birisi, kişinin özgürlüğünü kısıtlayabilecek siyasal ve iktisadi formları eleştirirken kullandığı açık ve net dilin kendi önerdiği çözümleri sunarken aynı netlikte karşımıza çıkamamasıdır. Ortaya çıkışından bugüne değin, birçok liberal düşünür savundukları siyasal düzene dair farklı yapılar ve değerler önermiş ve çoğu kez birbiriyle çelişen çözümleri desteklemişlerdir. Kabaca klasik ve çağdaş olarak ikiye ayırabileceğimiz liberal düşünce sistemi, siyasal yaşamın temelini oluşturan devlet modelinden siyasal rejime, toplumsal aktörlerin rollerinden kamusal alanın sınırlarına, ve nihayet bireysel hakların temelini oluşturan özgürlüğün içeriğinden 'iyi hayat'ın tanımına kadar birçok temel konuda fikir ayrılığını içerisinde barındırır.

Bu durumda liberal düşüncenin savunduğu siyasal kurgunun ne olduğunu anlayabilmek için en doğru yöntem liberal kuramın araçlarını incelemek olacaktır. Siyasal tahayyülünü üç katmanlı bir düzenle açıklayan liberalizmin temel aktörleri birey, toplum ve devlettir. Diyebiliriz ki liberal düşünce her üç aktör için ayrı bir kuram ve bu kurama bağlı siyasal bir yapı geliştirmiştir. Bu yüzden liberal çözümlerin incelenmesi aslında adı geçen üç siyasal katmanın ve aktörlerinin incelenmesi demektir.

Birey Kuramı: Her ne kadar liberalizmin birincil amacı siyasal kurumları ve görevlerini düzenlemek olsa da, şüphesiz liberal kuramın odağında birey ve bireyin en iyi hayatı nasıl yaşayacağı sorusu vardır. Klasik liberallerin varsayımları doğrultusunda diğer insanlardan ayrılmış ve onlarla hiçbir aidiyet ilişkisi kurmayan liberal birey, öncelikle kendi ihtiyaçlarının tatmini ile ilgilidir. Hobbes'a göre acı veren her şeyden uzak durup, haz veren

durumları azamileştirmeye çalışan; Locke için araçsal akli ve bencil varoluşu yüzünden kendi mutluluğunu her şeyin öncesinde tutan; J. Stuart Mill açısından daima sağladığı faydayı maksimize etmeye çalışan; ve Kant'ın öne sürdüğü üzere otonomisine düşkün liberal bireyin doğası ahlaki açıdan bozuk değildir. Aksine liberal düşünceye göre bunlar sadece insanın doğasının değil, aynı zamanda onun en önemli özelliklerinden birisi olan özgür iradesinin de bir dışı vurumudur. Özgür iradeye sahip her birey kendi çıkarı için mümkün olabilecek en iyi seçenekleri takip edecek ve bu seçenekleri hayata geçirmek için çaba harcayacaktır. Ancak bu noktada karşımıza önemli bir soru çıkar: Özgür iradeyle yapılan seçimlerin gerek birey gerekse toplumun geri kalanı için iyi sonuçlar doğuracağını nasıl bilebiliriz? Bu soruyu yanıtlayabilmek için önce liberal düşüncenin bilgi kuramına, ardından da bu kuram çerçevesinde şekillenen ahlak anlayışına bakmalıyız.

Liberal ideolojinin bilgi felsefesinin esasını oluşturan görgücülük (ampirizim) anlayışına göre bilginin yegâne kaynağı duyularımız ve duyular aracılığı ile edindiğimiz deneyimlerimizdir. Locke'a göre insan akli deneyimlerden evvel bomboş bir levha, bir *tabula ras*adır. Bu yüzden bilgi ancak *a posteriori*, deneyime bağlı olarak edinilebilir. Bu önermenin iki temel sonucu olacaktır: İlki Aydınlanma düşüncesinin akılcılık ilkesine bağlı olarak öne sürdüğü, saf insan aklının deneyimden bağımsız olarak doğanın işleyiş kanunlarını keşfedebileceğine dair inancın reddedilmesidir. Liberal düşünür David Hume'a (1711-1776) göre, insan akli ancak deneyimler aracılığı ile bilgi edinebiliyorsa kişiler sadece doğaya dair algılarını bilebilirler; doğanın kendisini değil. Hume'un savını izleyen ikinci sonuçsa, akıl yoluyla nesnel ve evrensel bilgilere ulaşamayacağıdır. Her bireyin deneyimi ve algısı bir diğerinden farklı olacağına göre bilgi yalnızca öznel ve göreceli olabilir.

Hume ve onu izleyen görgücülük okulunun düşünürlerinin akılcılık karşıtı bilgi kuramı, bireyin doğasının toplumsal ve siyasal yapı içerisinde düzenlenmesi sorununun belirleyici esası olmuştur. Bilgi deneyimler aracılığıyla edinildiği için kişiden kişiye değişen bir özellik içeriyorsa, bu durumda liberal düşünce çerçevesinde 'iyi' ya da 'doğru' olanın evrensel bir tanımını yapmamız mümkün olamaz. Buna bağlı olarak gelişen liberal ahlak kuramı, 'iyi'nin tanımını kişinin seçimlerin sağladığı fayda ve hissedilen mutlulukla eş anlamlı tutmuştur. Jeremy Bentham'ın (1748-1832) kurucusu olduğu faydacılık düşüncesine göre, liberal bireyin kendi ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda hareket etmesi zaten onun doğasıdır. 'İyi' olanı bireye mutluluk sağlayacak davranışlarla özdeşleştiren faydacılık bu yüzden sonuççu (*consequentialist*) bir ahlaki öğretiler. Bir davranışın ahlaki değerini ancak o davranışın bütün neticelerini gördükten sonra değerlendiren sonuççuluk, ödev bilimi (deontoloji) anlayışının aksine bireyin evrensel bir ahlak kuralını izleyip izlemediğinden ziyade, davranışın bireye mutluluk sağlayıp

sağlamadığıyla ilgilenir. Eğer davranışlar sonuçları itibariyle mutluluk ölçütünü sağlıyorsa, o zaman ahlaken ‘iyi’ ve ‘doğru’durlar.

Fakat her bireyin ihtiyacı ve bunların karşılanmasından elde edeceği mutluluğun farklı olması, faydacı ahlak kuramında birden fazla ‘iyi’ tanımının olmasıyla sonuçlanacaktır. Dolayısıyla bu kuramsal çerçevede karşılaşıcağımız sorun, değişen faydalar üzerinden tanımlanan bireysel ahlak anlayışının toplumsal düzeyde nasıl işleyeceğidir. Bentham ve Mill, faydacılık kuramının sadece bireysel değil aynı zamanda kamusal yararı da sağlayacak bir ilke olduğunu öne sürmüş ve toplumsal ‘iyi’yi de en çok sayıda bireyin mutlu olduğu durum olarak açıklamıştır. Bir diğer deyişle, ‘iyi’ bir siyasal düzen çok sayıda bireyin azami mutluluğunu sağlayan yapıdır. Bu durumda toplumsal çıkarlar onu oluşturan bireylerden bağımsız olmadığı gibi, kamusal yarar da ondan faydalanacak bireylerin tercihleriyle şekillenecektir. Öyleyse toplumun faydası basitleştirilmiş bir hazlar ve acılar hesaplamasının sonunda belirlenebilir. Toplam hazların toplam acılardan fazla olduğu her uygulama, bireylere fayda getirecek ve bu da kamusal yararı sağlayacaktır.

Faydacılık Okulunu kendine temel alan liberal ahlak kuramı, her şeyden önce yararçı (pragmatist) tutumu yüzünden eleştirilmiştir. Benthamcı faydacılık kuramına bir eleştiri de John Stuart Mill tarafından yöneltilmiştir. Mill’e göre bireylerin doğası sadece duyumsal ve maddeci hazlardan değil, entelektüel zevklerden de faydalanmaktadır. Bu yüzden fayda sağladığı düşünülen hazlar arasında nesnel bir sınıflama ve sıralama yapılmalıdır. Entelektüel eylemlerin her zaman bedensel ve duyumsal deneyimlerden daha fazla haz vereceğini düşünen Mill, iyi bir hayatın anlık hazlardan ziyade keyifli bir varoluş olduğunu savunur. Dolayısıyla bireylerin bencilce davranışlarının sonucu olarak sürekli haz peşinde olmalarındansa, kamusal yarara katkıda bulunarak daha mutlu bir hayat sürebilme şansları vardır. Mill’in ‘aydınlanmış kişisel çıkar’ ismini verdiği bu tutum, kamusal yararın sadece tatminkâr bireylerin sayısal toplamıyla sağlanamayacağını savunur. Buna göre, kendi çıkarı kadar diğer insanların da tatminini gözeten bireylerin oluşturduğu toplum ‘iyi’ bir toplumdur.

Bireyi görgül bir bilgi kuramı ve faydacı bir ahlak anlayışı çerçevesinde şekillendiren liberalizm, bir sonraki aşamada söz konusu bireylerin bir arada yaşamasının koşulları ve kurallarıyla ilgilenmek durumundadır. Dolayısıyla birey kuramından sonra liberalizmin özgürlük anlayışı yolunda ikinci adım toplum kuramıdır.

Toplum Kuramı: Liberal düşüncenin en sık karşılaştığı eleştiri, toplumsal bağları hafife aldığı ve bu yüzden insanlar arası ilişkileri zayıflatan bir siyasal yapısı olduğudur. Her ne kadar Alexis de Tocqueville, Immanuel Kant, T. H. Green (1836-1882) ya da L. T. Hobhouse (1864-1929) gibi liberal düşünürlerin

çalışmaları bu eleştiriye yanıt olacak nitelikte olsa da, liberal düşüncenin toplum odaklı bir siyasal yapı geliştirmedeği açıktır. Birey teorisi kapsamında da incelediğimiz üzere, liberal düşünce sisteminde toplum için iyi olan, azami sayıda bireyi mutlu edecek koşulların sağlanmasıdır. Bu tespiti sadeleştirerek olursak, liberal düşüncenin toplum kurgusunun temeline inmiş oluruz: Toplum onu oluşturan bireylerin toplamından ibarettir. Peki, bu bireyler neden ve nasıl bir araya gelerek toplumu oluştururlar?

Liberal düşünceye göre toplumlar bir sözleşmenin sonucu olarak oluşmuşlardır. Bu düşünceyi ilk defa kuramsallaştıran Hobbes'a göre toplum öncesi dönemde, yani 'doğa hâli'nde, bireyler herhangi bir kural, kanun ya da otoritenin düzenleyici gücü olmadan, radikal bir eşitlik ve özgürlük içinde yaşamaktadırlar. Doğa hâlinin tarihin hiçbir döneminde gerçek olmadığını, toplumların ve insanın varoluşunun doğasını açıklamak amacıyla kullanılan kuramsal bir araç olduğunu söyleyen Hobbes'a göre, bu varsayımsal hâl insanoğlunun yaşamı için uygun koşullar sağlamaktan oldukça uzaktır. Hiç bir düzenleyici gücün olmadığı bu dünyada her istediğini yapmakta özgür ve eşit olan insanlar daima arzularını tatmin etme çabası içerisindeyler. Bencil bir doğası olan insanoğlunun, doğa hâlinde en büyük korkusu başka birey tarafından yaşamının tehdit edilmesidir. Can güvenliğinin olmadığını düşünen ve sürekli ölümden korkan birey için doğa hâlinde yaşam yalnız, fakir, acımasız ve kısadır.

Toplum, doğa hâlinin yalnız, güvencesiz ve düzensiz varoluşundan kurtulmak için bireylerin kendi özgürlüklerinden vazgeçerek yaptıkları sözleşmenin ürünüdür. Hobbes'un toplumsal sözleşme adını verdiği bu antlaşmanın koşulları oldukça basittir: Hiç kimse bir diğerrinin can ve mal güvenliğine zarar vermeyecek ve onun özgürlüğünü kısıtlayacak davranışlarda bulunmayacaktır. Kısaca toplum yaşam güvencesi, özgürlük ve mülkiyet haklarını garanti altına almak için bireylerin rızası ile kurulmuş yapay bir oluşumdur.

Liberal toplum tanımı, kendisinden önceki insan topluluklarına radikal bir alternatif sunmaktadır. Her şeyden evvel bireyin güvencesini sağlamak için, onun rızasıyla oluşan bu anlayış toplumun sahip olabileceği her türlü otoriteyi reddetmektedir. Bireyin haklarını ve ihtiyaçlarını toplumsal olanın her zaman önüne koyan liberal düşünce, faydacı bir ilkeyle, kamusal yararın ancak bireysel mutlulukların toplamından oluştuğunu düşünür. Bu yüzden toplumun refahı adına verilecek her karar bireyin haklarının kısıtlanmasına yol açabileceği için şüpheyle karşılanır. Toplum 'iyi' veya 'doğru' olana dair normatif bir model oluşturamaz. Ancak temel özgürlükleri toplumsal sözleşmeyle garanti altına alınmış olan bireylerin bir araya gelerek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini kolaylaştıran bir zemin hazırlayabilir. Bu bağlamda liberal toplumun işleyişi bireylerin

doğal kaynaklarının güvencesinin sağlandığı bir piyasa mekanizmasından farklı değildir. Kişiler sahip oldukları potansiyellerle topluma dâhil olurlar ve sözleşmenin kuralları çerçevesinde düzenlenmiş bu sistemde kendi faydalarını azami orana çıkarmak doğrultusunda hareket ederler.

Sonuç olarak oluşumu açısından yapay, sahip olduğu erk açısından zayıf bir doğası olan liberal toplum kurgusu bireylerin yaşamını kolaylaştırıcı bir mekanizma olarak kavramsallaştırılabilir. Ama bu noktada hâlâ cevaplanması gereken bir soru karşımıza çıkar: Toplumun bireyler üzerinde iktidarı yoksa toplumsal sözleşmenin kurallarını uygulamak kimin sorumluluğundadır? Bu sorunun yanıtı için liberal özgürlük anlayışının son aşamasına, yani devlet kuramına bakmalıyız.

Devlet Kuramı: Her ne kadar liberal düşüncenin toplum için geliştirdiği rıza esasına dayalı olan sözleşmecî yapı liberalizmin devlet teorisini için geçerli olsa da, toplumun gönüllülük esasıyla farklı grupları bir araya getiren çoğulcu karakteri, devlet mekanizmasında alternatifi olmayan tekil bir biçime dönüşür. Devlet her ne kadar sınırlı ve kontrollü bir iktidar kullanım alanına sahipse de, son tahlilde hükmü altında olan yasal çerçeveyi baskıcı bir araç olarak kullanabilecek tek yapıdır. Bu durumda toplumsal sözleşmenin koşullarını uygulayacak olan devletin erki nasıl ve hangi araçlarla sınırlandırılmalıdır sorusu liberalizmin devlet kuramının ana noktasıdır.

Diyebiliriz ki, demokratik olsun olmasın, liberalizmin devlet biçimi adına vazgeçilmez koşulu anayasal bir rejimin var olmasıdır. Aksi takdirde özgürlüklerinden vazgeçerek doğa hâlinin güvensiz ortamını terk eden bireylerin keyfi bir iktidarın baskısı altına girmeyeceğinin bir garantisi olmaz. Bir başka deyişle, hukuk devleti ilkesi liberal devlete meşruluk kazandıran niteliktir. Bu ortak hukuk çerçevesinin ancak çoğunluk tarafından onaylanması hâlinde sözleşme geçerlilik kazanabilir. Sözleşmecî toplum kuramını savunan Hobbes'a göre siyasal iktidarın ve toplumun kuruluşu bireyler doğa hâlinde çıkmaya karar verdikleri anda gerçekleşir. Yani toplum ve devlet iktidarı aynı anda, aynı rıza mekanizması ile kurulur. Bu durumu eleştiren bir diğer toplumsal sözleşme kuramcısı Locke'a göre ise doğa hâlinde çıkış iki aşamalı olarak gerçekleşir: Birinci sözleşme bireylerin toplumu kurduğu, ikincisi ise toplumun çoğunluğunun kendini yönetme hakkını siyasal erke ve onun yasal çerçevesine devrettiği andır. Böylece Locke'un kurduğu çerçevede toplumsal ve siyasal iktidar birbirinden ayrılırken, siyasal iktidarın tekil bireyler üzerinden değil ancak toplumsal seviyede, herkes üzerinden erk sahibi olabileceği de belirlenmiş olur.

Bu durumda liberal devlet kuramı, her bireye eşit mesafede duran ve toplumsal sözleşme ile yaşam güvencesi, özgürlük ve mülkiyet haklarını korumak üzere görevlendirilmiş sınırlı erke sahip bir siyasal iktidar

tanımlamaktadır. Bu tanım sadece liberal devletin görevlerini tespit etmekle kalmaz, aynı zamanda görevlerinin kendisini bir sınır olarak çizer. Diğer bir deyişle, liberal devlet bu alanları korumakla görevli olmakla birlikte bireylerin bu alanlarda nasıl yaşayacaklarını belirleyemez. Mill'e göre, devlet bireylerin bir başkasına zarar verebilecek hareketlerini kontrol etme yetkisine sahip olmasına rağmen, onların kendi hayatlarını nasıl düzenleyeceklerinin kararını veremez. Liberal düşünce, bu sınırı kuramsal olarak netleştirmek için devlet-birey ilişkisini iki ayrı zeminde ele alır: özel ve kamusal alan. Özel alan, daha önce birey kuramında incelediğimiz gibi, bireylerin sadece deneyimlerinden beslenerek kendi faydalarını sağlamak üzere bir başkasını etkilemeyecek şekilde yaptıkları seçimlerin tamamından oluşmaktadır. Bu alan içerisinde bireyler devlet iktidarından tamamen bağımsızdırlar ve tam bir özgürlük içerisinde fikir, ifade ve hareket özgürlüğüne sahiptirler. Bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Özel mülkiyet ve vicdan özgürlüğü kavramları, devletle birey arasında oluşan ve bireyin tam özgürlüğe sahip olduğu özel alanın temelini oluşturmaktadır. Bireyler sahip oldukları her türlü mülkün yanı sıra sahip oldukları emeklerini de diledikleri şekilde değerlendirebilirler. Mülkiyet ancak bir sözleşmeyle bir başka bireyi dâhil eden bir araç hâline geldiğinde devletin kurallar ve kanunlarına tabi olur. Aynı şekilde, bireylerin hangi inanca bağlı olacakları sadece onların tasarrufunda olabilir. Devlet herhangi bir inancı hiçbir şekilde destekleyemez.

Kamusal alan özel alanın dışında kalan ve devletin sözleşme gereğince her türlü meşru müdahale hakkına sahip olduğu alandır. Kanunlar ve anayasa kamusal alanı düzenlemek için yapılmıştır. Bireylerin birbirleri ve siyasal iktidar ile olan ilişkilerini kanunlar aracılığıyla düzenleyen kamusal alanda, devlet erki nihai söz sahibidir. Bu yüzden sınırlı bir siyasal iktidar kurgusuna sahip olan liberalizm, iktidarın sorumluluklarını yerine getirmesi için güçlü olması gerekliliğini savunur. Etkili devletler toplumsal uyumu kanunlar aracılığıyla, bireyin özgürlüklerine müdahale etmeden sağlayabilenlerdir.

Sonuç

Ortaya çıkışından bugüne kadar diğer siyasal ideolojiler tarafından eleştirilmiş ve zaman zaman varlığı onlar tarafından tehdit edilmiş olan liberalizm, 20. yüzyılın sonundan itibaren küresel bir yaygınlık ve başarı kazanmış izlenimi yaratmaktadır. Bu izlenimin ardında yatan sebeplerden ilki, elbette Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin 1990'ların başında çöküşüdür. Liberalizm serbest piyasanın vazgeçilmezliği, açık toplum tanımı ve anayasal rejimlerin üstünlüğü ilkeleriyle dünyanın hemen her ülkesinde başat bir egemenlik kurmuş görünmektedir. Bu anlamda liberalizmin ideolojiler arası çatışmadan sadece sosyalist değil, aynı zamanda otoriter rejimleri de geride bırakarak zaferle çıktığı söylenebilir.